

כמה הערות על שני העקרונות של ההתרחשות הנפשית

זה מכבר הבחנו כי לכל נויירוזה יש השלכה, או מוטב לומר, נטייה לדחוק את רגליו של החולה אל מחוץ לחיים האמיתיים, כלומר לנכר אותו מן המציאות. עובדה שכזו לא יכלה לחמוק מתצפיתו של ג'נט, אשר דיבר אמנם על אובדן הפונקציה של הממשי ("*de la fonction du reel*") כמאפיין ייחודי של הנוירוט, ואולם לא חשף את הקשר בין הפרעה זו לתנאים הבסיסיים של הנוירוזה. הצבתו של תהליך ההדחקה בין מקורות הנוירוזה פתחה בפנינו צוהר לבחינה מחודשת של סוגיה זו. הנוירוט מפנה עורף למציאות, כיוון שאין הוא יכול לסבול אותה, או חלקים ממנה. נכון שאת הצורה הקיצונית ביותר של הפניית העורף למציאות אנו מוצאים במקרים מסוימים של פסיכוזה הזייתית, שבהם מוכחש דווקא אותו אירוע אשר חולל את השיגעון, אבל בעצם כל נוירוט נוהג כך בפיסה אחת של הממשות. ¹ לפיכך מוטל עלינו לבחון את התפתחות היחס של הנוירוטים ושל בני אדם בכלל לממשות, במטרה להעשיר את מערך הידע שלנו לגבי המשמעות הפסיכולוגית של העולם החיצוני האמיתי.

במסגרת מדע הפסיכולוגיה המבוסס על פסיכואנליזה התרגלנו להעמיד כנקודת מוצא את התהליכים הנפשיים הלא-מודעים שאל מאפייניהם הייחודיים התוודענו באמצעות האנליזה. אנתנו מבינים אותם כתהליכים קמאיים וראשוניים, שיירים משלב התפתחותי שבו הם היו עדיין הצורה היחידה של תהליכים נפשיים. קל לזהות את הנטייה הבסיסית לה נשמעים התהליכים הראשוניים הללו – היא מכונה עקרון העונג-הסבל (או בקיצור עקרון העונג). תחת התהליכים הללו שואף המערך הנפשי ליהנות ולהימנע מאותן פעולות שעלולות לחולל סבל (הדחקה). החלומות הליליים שלנו, וכן

1 אוטו ראנק הצביע לא מכבר על מקום מסוים אצל שופנהאואר, בו אפשר למצוא מושג בהיר באופן מעורר השתוממות של הגורם הזה ("העולם כרצון וכדימוי", כרך 2).

הנטייה המאפיינת את זמן הערות, להימנע מרשמים מכאיבים, הם שיירים של השלב שבו שלט עקרון העונג, והוכחות לעוצמתו הרבה.

אני חוזר למהלכי מחשבה אותם פיתחתי כבר במקום אחר ("פשר החלומות") כאשר אני מניח שאת מצב הרגיעה של הנפש הפריעו תחילה הדרישות הרודניות של הצרכים הפנימיים. במקרה זה הנחשב (הנחשק) פשוט הופיע כהזיה, כפי שעדיין קורה מדי לילה במחשבת החלומות שלנו.² רק העדרו של הסיפוק המיוחל, כלומר האכזבה, הביא לזניחת הניסיון לבוא לידי סיפוק על דרך ההזיה. המערך של הנפש נאלץ, תחת זאת, להציג את היחסים האמיתיים של העולם החיצוני ולשאוף לשינוי אמיתי. בכך יושם עיקרון חדש של הפעילות הנפשית. מכאן ואילך לא הוצג רק מה שהיה נעים אלא מה שהיה אמיתי, גם אם היה בלתי נעים.³ ההטמעה של עקרון המציאות התבררה כצעד בעל השלכות מרחיקות לכת.

1. תחילה הצריכו הדרישות החדשות שורה של אדפטציות במערכת הנפש, אותן אנו יכולים לציין רק ברפרוף מפאת חלקיותו ואי־ודאותו של מחקרנו. העלאת החשיבות של המציאות החיצונית הביאה גם לעלייה בחשיבותם של אותם אברי חישה המופנים כלפי העולם החיצון, ושל התודעה (Bewußtsein) הקשורה אליהם, אשר למדה לתפוש גם את האיכויות החושיות, בנוסף לאיכויות העונג והסבל, שעד אז עמדו לבדן במוקד העניין שלה. המערך הנפשי צויד בפונקציה מיוחדת – תשומת הלב (Aufmerksamkeit) – שתפקידה לבחון מעת לעת את העולם החיצון על מנת לזהות מתחילה נתונים

2 מצב השינה משקף היטב את חיי הנפש לפני החלת עקרון המציאות, שכן בבסיסו מונחת ההכחשה המכוונת של המציאות (השאיפה לישון).

3 אני רוצה לנסות ולהשלים את התיאור הסכמטי למעלה בכמה הערות: אפשר בצדק לטעון כי ארגון המתמסר כולו לעקרון העונג ומזניח את המציאות של העולם החיצון לא היה יכול לשרוד ולו גם לזמן הקצר ביותר, ולכן מתחילה כלל לא היה יכול להיווצר. אף על פי כן השימוש בפיקציה מן הסוג הזה מצדיק את עצמו אם ניתן את דעתנו לכך שהתינוק, בעודו נתון לטיפולה של אמו, למעשה כמעט ממש מערכת כזאת של הנפש. סביר להניח שהוא הוזה את מימוש הצרכים הפנימיים שלו, חושף את הסבל הנגרם לו בעקבות עלייה ברמת הגירוי והעדר סיפוק באמצעות כבי ופרכוסים, וחווה בעקבותיהם את הסיפוק ההזייתי. בשלב מאוחר יותר הוא לומד להשתמש בגילויי הפורקן הללו כבאמצעי ביטוי מכווננים. היות שהטיפול אשר התינוק זוכה לקבל מהווה מודל לטיפול אותו יקבל בשלב מאוחר יותר כילד, למעשה, קץ שלטונו של עקרון העונג יבוא רק משיושלם הניתוק הנפשי של הילד מהוריו. דוגמה מצוינת למערכת נפשית המנותקת מגירויי העולם החיצון ואשר מספקת את צרכיה באופן אוטיסטי (על פי מונח של בלוילר) היא גוזל טמון בתוך ביצה, יחד עם מאגר המזון שלו. הטיפול האמהי במקרה זה מצטמצם לכדי אספקת חום. כהרחבה של הסכמה העומדת כאן על הפרק, ולא כתיקון שלה, יש לומר כי מערכת נפשית הנתונה כליל לחסותו של עקרון העונג, דורשת מנגנונים המאפשרים לה להימנע מגירויי העולם החיצון. המנגנונים הללו מקבילים ל"הדחקה", שמתייחסת לגירויים פנימיים מחוללי סבל כאילו היו חיצוניים, כלומר משליכה אותם על העולם החיצון.

הקשורים בו כדי לתת מענה לצרכים פנימיים דוחקים. פעילות זו מכוונת לקבלת הרשמים החושיים במקום לשאוף להעלמתם. סביר להניח שבמקביל הותקנה מערכת של סימנים שמטרתה להפקיד את תוצאות הפעילות התודעתית הפריודית הזאת, המהווה מרכיב של מה שאנו נוהגים לכנות זיכרון. במקום ההדחקה, אשר הוציאה אל מחוץ לתחום ההטענה (Besetzung, cathexis) חלק מהייצוגים, משום שהם מסבים סבל, הופיע השיפוט נטול הפניות, שתפקידו להכריע אם ייצוג מסוים הוא אמיתי או שקרי – כלומר אם הולם הוא את המציאות, אם לאו – הכרעה שנעשתה תוך השוואה לעקבות הזיכרון של המציאות.

הפורקן המוטורי, הנתון תחת שלטונו של עקרון העונג, אשר שימש לשחרור המערכת הנפשית מגידול ברמת הגירויים, ועשה זאת באמצעות עצבוב חלקיו הפנימיים של הגוף (חקיינות, הבעת רגשות), שימש מכאן ואילך לשינוי התכליתי של המציאות. הוא הפך לפעולה (handeln).

השהיית הפורקן המוטורי (הפעולה), שהפכה הכרחית, התאפשרה בזכות תהליך החשיבה (Denkprozeß) שנבנה מתוך הדימוי (vorstellen). המחשבה צוידה בתכונות שאיפשרו למערכת הנפשית לשאת את העלייה ברמת הגירוי, תוצאת השהייתו של הפורקן. ביסודו של דבר מדובר בפעילות של ניסוי וטעייה, הכוללת התקה של הטענות קטנות תחת פורקן מזערי שלהן. לשם כך היתה נחוצה הפיכה של הטענות חופשיות – הניתנות להתקה, להטענות קשורות – וזו הושגה באמצעות עליית מדרגה של כל תהליכי ההטענה. סביר להניח כי המחשבה היתה במקורה לא מודעת, וכי רק החיבור למלים איפשר לה להתעלות אל מעבר לדימוי הפשוט, לפנות אל היחסים שבין רשמי האובייקטים ולתפוש איכויות באמצעות התודעה.

2. נטייה כללית של המערכת הנפשית שלנו, שאת מקורה אפשר לאתר בעיקרון הכלכלי של החיסכון במאמץ, באה לידי ביטוי בעקשנות שבה היא אווזת במקורות הסיפוק שלה ובקושי שלה לוותר עליהם. עם ההטמעה של עקרון המציאות, התפצלה צורה של פעילות מחשבתית שנותרה חופשייה מבוחן המציאות וכפופה אך ורק לעקרון העונג.⁴ זהו הפינטווי (phantasieren) המתחיל כבר במשחקי הילדים ובשלב מאוחר יותר ממשיך לפעול כחלומות-בהקיץ ואינו נשען על אובייקטים אמיתיים.

3. ההחלפה של עקרון העונג בעקרון המציאות וההשלכות הנובעות ממנה, אותן תיארו כאן באופן סכמטי ובמשפט בוודד, למעשה אינה מתרחשת בבת אחת ואינה מושלמת כמקשה אחת. בעוד שתהליך זה מתרחש על גבי דחפיו

4 בדומה למדינה המבססת את עושרה על ניצול האוצרות הטבעיים שלה, אבל מותירה אזור מסוים במצב הראשוני שלו, ושמרת עליו מפני תמורות תרבותיות.

של האני, הדחפים המיניים מתפרדים מהם באופן שיש לו משמעות מיוחדת. הדחפים המיניים מתנהגים בתחילה באופן אוטו-ארוטי ומוצאים את סיפוקם בגוף עצמו, כך שאינם מגיעים למצב של אכזבה, אותה כופה עקרון המציאות. כאשר, בשלב מאוחר יותר, מתחיל אצלם תהליך של חיפוש אחר אובייקטים, הוא נקטע באיבו ונכנס לתקופת חביון ממושכת, המעכבת את תהליך ההתפתחות המינית עד לגיל ההתבגרות. שני הגורמים הללו – אוטו-ארוטיות ותקופת חביון – מעכבים את ההתפתחות הנפשית של הדחף המיני ומותירים אותו, במשך זמן רב בהרבה, תחת שלטונו של עקרון העונג, ממנו, במקרים רבים, לא מצליחים להשתחרר לעולם.

בעקבות היחסים הללו נוצר קשר הדוק בין הדחפים המיניים והפנטזיה, מצד אחד, לבין דחפי האני ופעילות התודעה מן הצד האחר. קשר זה מופיע בפנינו כהדוק מאוד אצל בריאים ונוירוטים כאחד, אף על פי שבשיקולים הללו, המבוססים על פסיכולוגיה גנטית, הוא מוכר כקשר משני. האוטו-ארוטיות מאפשרת התמדה של סיפוק רגעי, מדומה וקל יותר ביחס לאובייקט המיני במקום סיפוק אמיתי, הדורש דחייה ומאמץ. בתחום הפנטזיה, ההדחקה היא כלי-יכולה. ביכולתה לחסום דימויים עוד בטרם ייפלו לחיק התודעה, למקרה שהטענתם עלולה לחולל שחרור של סבל. זוהי החוליה החלשה של הארגון הנפשי שלנו, ובאמצעותה אפשר להשיב תהליכי מחשבה, שכבר הפכו רציונאליים, אל חסותו של עקרון העונג. מרכיב מהותי בנטייה של הנפש ליפול לנוירוזה נותנים בידינו החינוך המאוחר של הדחף המיני, והתנאים המאפשרים את העיכוב הזה.

4. כפי שהאני-של-העונג אינו יכול אלא להשתוקק, לפעול כדי להשיג העונג וכדי להימנע מסבל, כך האני-של-המציאות אינו צריך לעשות דבר זולת השאיפה לתועלת והבטחת עצמו מפני פגיעה.⁵ המשמעות של החלפת עקרון העונג בעקרון המציאות איננה גריעה של עקרון העונג, אלא, למעשה, שימורו. הוויתור על עונג רגעי, שהשלכותיו מפוקפקות, נעשה רק על מנת להבטיח סיפוק עתידי בטוח יותר. החלפה זו הותירה את חותמה והיא משתקפת במיתוס דתי מיוחד מאוד. האמונה בתגמול של אחרית הימים בעבור הוויתור על חשקים ארציים, בין אם הוא נעשה מתוך כפייה ובין אם מתוך בחירה חופשית, אינה אלא הטלה של המהפך הנפשי הזה אל מסגרת המיתוס. בהתאם למופת זה יכלו הדתות להטמיע את האידיל של ויתור מוחלט על העונג

5 ברנרד שאו ביטא בצורה קולעת את עליונות האני-של-המציאות על פני האני-של-העונג, במלים:

"To be able to choose the line of greatest advantage instead of yielding in the direction of least resistance" (*Man and Superman; A Comedy and a Philosophy*).

בחיים בתמורה להבטחת הפיצוי בעולם הבא; אף על פי כן לא הצליחו לגבור על עקרון העונג. המדע הוא שהצליח להתקרב יותר מכל אל הכנעת עקרון העונג, ואולם גם המדע מציע עונג אינטלקטואלי בתהליך העבודה, ואף מבטיח רווח מעשי בסופה.

5. את החינוך אפשר ללא קושי לתאר כתמריץ להתגברות על עקרון העונג ולהחלפתו בעקרון המציאות. מטרת החינוך היא לסייע לתהליך ההתפתחות של האני, והוא יכול להשיג את מטרתו באמצעות פרמיות של אהבה מטעם המחנך. יחד עם זאת, החינוך ייכשל אם הילד המפונק יאמין כי מובטחת לו אהבה גם ללא הפרמיות הללו, וכי זו לעולם לא תאבד לו, יהיו הנסיבות אשר יהיו.

6. האמנות יכולה בדרכה הייחודית להציב את שני העקרונות הללו תחת קורת גג אחת. האמן הוא במקור אדם המפנה עורף למציאות, כיוון שאינו מסכים עם הוויתור על סיפוק הדחף שהיא דורשת, והוא מעדיף לשמר בעולם הפנטזיה את המשאלות הארוטיות והשאפתניות שלו. ואולם, הוא מוצא את הדרך מעולם הפנטזיה בחזרה למציאות, בזכות כישרונות מיוחדים בהם חונן, ושבאמצעותם הוא מעצב צורות חדשות של מציאות, הזוכות לאישור מצד אחרים, בתור השתקפויות בעלות ערך של המציאות. בדרך זו הוא אכן הופך להיות הגיבור, המלך, הבורא או האהוב שרצה להיות, בלי להיזקק לפעולה אלימה כדי לחולל שינוי אמיתי בעולם החיצון. ואולם, הוא יכול להשיג זאת רק משום שגם האחרים, כמותו, חשים אותו תסכול נוכח הוויתור האמיתי הנדרש מהם, כלומר משום שהתסכול הנובע מהמרת עקרון העונג בעקרון המציאות הוא בעצמו חלק מן המציאות.

7. כאשר האני מבצע את המעבר מהאני של העונג לאני של המציאות, מתחוללים בדחפים המיניים אותם שינויים המובילים אותם מן המצב ההתחלתי של האוטו-ארוטיות, דרך כמה שלבי ביניים, עד השלב של אהבת האובייקט, בשירות הרבייה. אם נכון הדבר שכל אחד מן השלבים של שני תהליכי ההתפתחות הללו יכול להפוך למקום מושבה של נטייה (Disposition) למחלה נוירוטית עתידית (בחירת הנוירוזה), אזי קרוב לוודאי שניתן לתלות את הדיאגנוזה של המחלה העתידית בשאלה באיזה שלב של התפתחות האני או הליבידו הופיע העיכוב. קשה לצפות את מידת החשיבות של המאפיינים הזמניים של שתי ההתפתחויות הללו, אשר טרם נחקרו, ושל אפשרויות ההתקה שלהן, אחת ביחס לאחרת.

8. אופיים מעורר התמיהה של התהליכים הלא-מודעים (המודחקים), הדורש מכל חוקר מידה גבוהה של שליטה עצמית, נובע מכך שבוחן המציאות אינו קיים לגביהם; המציאות של המחשבה מושווית למציאות החיצונית,

המשאלה מושווית להגשמתה, כלומר, לאירוע, כפי שהוא נגזר משלטונו הארכאי של עקרון העונג. מסיבה זו גם קשה כל-כך להבחין בין פנטזיות לא מודעות לזיכרונות שהפכו לבלתי מודעים. אף על פי כן, אל לנו לאמור את ההבניות המודחקות במונחים של המציאות ולהפחית מחשיבותן של הפנטזיות להבניות הסימפטומטיות, רק משום שאינן באמת מציאותיות, או לחפש רגש אשמה נזיריטי במקום אחר, כיוון שאי אפשר להוכיח כי עבירה כלשהי אכן בוצעה. עלינו להשתמש תמיד באותו מטבע בו משתמשים במדינה אותה אנחנו מבקשים לחקור, ובמקרה שלנו, במטבע הנזיריטי. ננסה למשל לפענח את החלום הבא. גבר שסעד את אביו על מיטת חוליו במשך חודשים עד שזה מת, מדווח כי במשך חודשים לאחר פטירת האב חלם שוב ושוב את החלום הבא: האב שב לחיים והוא מדבר עמו כפי שנהג מימים-ימימה. ואולם, הוא חש ייסורים כבדים נוכח העובדה שהאב בכל זאת מת, אלא שאין הוא מודע לכך. אין דרך אחרת שתוביל אותנו להבנה של החלום הדו-משמעי הזה, אלא באמצעות הוספת "לפי רצונו" או "בעקבות משאלת הלב שלו", לאחר המלים "שהאב בכל זאת מת", וכן באמצעות הוספת "שהוא [החולם] רצה זאת", לאחר המלים האחרונות. מחשבת החלום תנוסח באופן הבא: בשבילו זהו זיכרון כואב לחשוב כמה ייחל למות אביו (על מנת שייגאל מכאביו) כאשר עוד היה בחיים, וכמה נורא היה אילו ידע על כך האב. מדובר כאן במקרה המוכר של האשמה עצמית לאחר אובדנו של אדם אהוב, ובדוגמה זו קשורה ההאשמה למשמעות הילדית של משאלת המוות [המופנית] נגד האב.

את פגמיו של חיבור קטן זה, שהינו יותר הקדמה מפיתוח, אוכל לתרץ רק באופן חלקי בכך שאומר כי הם בלתי נמנעים. במשפטים המעטים שעסקו בהשלכות הנפשיות של ההסתגלות לעקרון המציאות היה עלי להצביע על תובנות אותן הייתי מעדיף לשמור עדיין לעצמי, כאלה שהצדקתן דורשת לבטח מידה לא מבוטלת של טרחה. ובכל זאת אני רוצה לקוות כי לא ייעלם מעיני הקוראים החביבים כיצד, גם בחיבור זה, עקרון המציאות מתחיל להשליט את מרותו.

מגרמנית נועה קול